

Геній доби великих сподівань

В.К. Шостя, народний художник України, професор, Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури, м. Київ

Георгій Іванович Нарбут народився 25 лютого (9 березня) 1886 року на хуторі Нарбутівка Глухівського повіту Чернігівської губернії в сім'ї нащадка старовинного козацького старшинського роду та дочки священника. По закінченні Глухівської гімназії (1906 р.) вступив на факультет східних мов Петербурзького університету. Знайомство з відомим художником І. Білібіним, можливість працювати поруч сприяли професійному зростанню юнака, визначили його долю. Певний час його творчість перебувала під впливом майстра, від манери якого він рішуче відійшов, створивши власну художню мову.

Георгій Іванович Нарбут

У 1910 р. вивчав європейську графіку у Мюнхені. Співпрацював із провідними Петербурзькими видавництвами. Був членом мистецького об'єднання «Мир искусства», брав участь у виставках. Видатний художник і реформатор книжкової графіки дореволюційної доби. У 1917 р. переїхав до Києва. Працював у галузі графіки, книжковому оформленні та ілюстрації, шрифті, геральдиці, графічному дизайні. Основоположник сучасної української графіки. Один із засновників Української академії мистецтва, ректор. Помер у Києві 23 травня 1920 р. Похований на Байковому цвинтарі.

1903 року, коли тридцятилітній Василь Кричевський виборював архітектурний конкурс на спорудження будинку губернського земства у Полтаві, учень шостого класу Глухівської гімназії, сімнадцятилітній Георгій Нарбут, захоплений загадковим світом старовинних рукописних книжок, сумлінно, за власними словами, «заходився вчитися писати стародавнім робом». Зачарований особливою, магічною атмосферою сторінок, мережаних дивною краси літерами, гімназист переписує «Поучення Володимира Мономаха до своїх дітей», «Євангеліє від Матвія», а також «Пісню про Роланда» вже готичним шрифтом.

Весь вільний час Нарбут віддає старанному штудіюванню заставок, буквиць, декоративних прикрас, копіюванню гравюр з німецької Біблії, дивуючись необмеженим можливостям лінії в роботах старих майстрів. Розуміння, відчуття літери як особливого пластичного організму зі своєю естетикою «дається в руки» далеко не кожному графікові, і то, зазвичай, уже з набуттям значного практичного досвіду. Нарбут-юнак саме в літері одразу зустрів об'єкт для реалізації свого природного бажання досконалої гармонії, бездоганної чистоти і точності. А у літерах старого письма — ще і трепетне ставлення до загадкового ретрочасу з архівними скарбами, геральдикою, старовинними палацами, незнайомими ритуалами.

Так мало статися, що у Глухівській публічній бібліотеці можна було знайти знаменитий часопис «Мир искусства». Навіть зовнішній вигляд журналу — від формату, обкладинок, високоякісного паперу, шрифту до кольорових якісних репродукцій — додавав безсумнівних аргументів у виборі майбутнього художника. Там він і знаходить, сказати б по-теперішньому, вектор творчих уподобань — ілюстрації знаменитого Івана Білібіна — і починає свою роботу, цілком наслідуючи його манеру.

Отже, від перших творчих кроків Нарбут пристрасно і непохитно сприймає для себе графіку як єдиний сенс життя, а вона, горда, примхлива і не для усіх приступна, вдячно, лише для нього, розкриває особливі таємниці. Не зустрічав у жодній творчій біографії такої неймовірно точно і самостійно визначеної життєвої долі. Ба, навіть у Моцарта від народження був професійний приклад і педагогічний досвід батька-музиканта і талановите музикування старшої сестри. Олівці і фарби Нарбут побачив вперше вже у Глухівській гімназії, але ще у Нарбутівці, не маючи інших матеріалів для роботи, знайомий з традиційними українськими витинанками, хлопчик вирізав їх ножицями із синього паперу, у який зазвичай пакували рафінований цукор. Пізніше художник звернеться до силуетних зображень, досягнувши вишуканої довершеності такої графічної форми.

Ілюстрування протягом 1904–1906 рр. цілого ряду російських казок (і тут відчувається вплив І. Білібіна) цілковито

Десять гривень (1918). Аверс.

Сто гривень (1918). Аверс.

Сто карбованців (1918).
Аверс.

П'ятсот гривень (1918). Аверс.

Десять гривень (1918). Реверс.

Сто гривень (1918). Реверс.

Сто карбованців (1918).
Реверс.

П'ятсот гривень (1918). Реверс.

закономірно спрямовує Нарбута до Петербурга, де наполегливість юнака винагороджується дружнім патронуванням відомого художника у творчій співпраці. Роботи гімназиста-ілюстратора, за оцінкою відомого знавця мистецтва С. Білоконя, відповідали рівню професійних графіків тодішньої України. 1906 р. у Петербурзі друкують ілюстрації до двох казок, привезені з Глухова, що є підтвердженням їхньої належності для столичного видавництва якості. Самобутність таланту виводить Нарбута з творчого полону вже в наступних роботах. У традиційно активній роботі, у пошуках самого себе за доволі короткий час справді проявляються ознаки індивідуального нарбутівського стилю. Цьому рішуче сприяло тримісячне перебування художника у Мюнхені 1910 р. Йому вдалося, що називається, впритул познайомитися з мистецьким життям визнаного Європейського центру графіки. Суголосні відлуння власним увявленням про ідеальні за досконалістю творчі засоби Нарбут знаходить в естампах Альбрехта Дюрера. Поїздка ствердила інші орієнтири, нові пластичні можливості, цілковито залишила позаду лубкову естетику. Створені після повернення графічні композиції, книжкове оформлення та ілюстрації впевнено заявляють новаторські позиції Нарбутового світу графічної мови. Оформлення казки «Соловей» Г.К. Андерсена, кількох видань байок І. Крилова є справжніми шедеврами. Молодий Нарбут стає знаменитим.

Художник звертається до знайомих ще з дитинства витинанок як способу великої виразності та узагальнень. У нових роботах лаконічні силуетні плями великих форм із виважено-пластичними абрисами підкреслено контрастують з енергійними, філігранно трактованими акцентами деталей. Аркушам з чорними і білими силуетами, з бездоганними, наче мереживо, лінійними структурами, з ошадливо стриманими нюансами сірого, коричневого, зеленого Нарбут надає багатого поліфонічного звучання.

Поштові марки:

30 шагів

40 шагів

50 шагів

Проекти поштових марок:

Костянтин
Острозький

Григорій Сковорода
(1918)

Петро
Дорошенко

Гральні карти:

Дама пікова (1918)

Валет хрестовий (1918)

Державний герб України
(1918)

Герб Нарбутів
(поч. XX ст.)

Державна печатка
(1918)

Видавнича марка
Всеукраїнського
літературного
комітету
(1919)

Видавнича
марка
«Централ»
(1919)

Книжка, за концепцією Нарбута, «розкриває себе» зі свого формату, гатунку паперу, обкладинки, шрифту, форзаца, титульного аркуша, фронтиспису, шрифтового набору, ініціалів, шмуцтитулів, ілюстрацій. Архітектонічність видання, його образ, навіть необхідний навігаційний темп творить одна людина. Роботу книжкового графіка оцінював за кінцевим продуктом поліграфії — виданою книжкою. Висока ж якість Нарбутових книжок знаходить пояснення в досконалому, до професійних тонкощів, знанні друкарської справи. В усі часи розпочинає роботу зі знайомства з можливостями друкарень та майстрами. Нарбут «...мислить поліграфічно», «...вступил в тесний союз с печатниками». Ці висновки належать критикам — П. Білецькому та Е. Голлербаху.

Влітку і на Різдвяні свята художник завше приїздить до рідної Нарбутивки. У постійному інтересі до української минувшини отримує новий імпульс від своїх друзів — петербурзьких українців С. Тройницького і В. Лукомського — знавців геральдики, дослідника історії козацької доби В. Модзалевського, авторитетного фахівця з української архітектури Г. Лукомського. Нарбут подорожує давніми містами, маєтками і монастирями, ретельно знайомиться з колекцією старожитностей В. Тарновського. Його цікавить народне малярство, портрети-парсуни, одяг, вітряки, храми гетьманського часу, геральдика українських родів... Від предків-козаків Нарбут успадкував невеличке родове гніздо, а разом з ним і шляхетну належність до невичерпного етнічного джерела. Саме пізній період художника насичений роботою за тематику, пов'язану з Україною. Оформлює видання «Стародавні садиби Харківської губернії», «Давня архітектура Галичини», «Герби гетьманів Малоросії» і «Малоросійський гербовник», у якому приводить до єдиної геральдичної системи понад півтори сотні гербів українських дворянських родів. Себе іменує: «Мазепинець полку Чернігівського, Глухівської сотні, старшинський син...»

У передчутті великих змін, за спогадами відомого російського графіка М. Добужинського, «...полон уже мыслей ехать к своим на свою милую Украину», Нарбут розпочинає

знамениту «Українську абетку». Мрія про створення українського стилю отримує благодатний простір. Всю свою нестримну дотепність і художню фантазію автор вкладає у кожен аркуш, виконаний технікою пера та чорної туші. Лінії у композиціях — витончено віртуозні, тверді і впевнені, вигадливо гнучкі і вібруючі, піднесено урочисті і спокійні — створюють такі знайомі та близькі українському серцю образи теперішнього і призабутого світу. Візуальним підніжжям кожного з аркушів є майстерно спроектовані авторські шрифтові знаки абетки. Пізніше, в Києві, він повернеться до «Абетки» в новій художній версії.

У творах Нарбута вражає дивна достовірність зображуваного навіть у найдрібніших деталях. За цим стоїть виняткове обдарування художника — феноменальна зорова пам'ять, він міг точно відтворити колись побачене. До вроджених артистичності і навіть атракційності темпераменту щедро додався зовсім рідкісний талант радісної працездатності та зосередженості на роботі. Оскільки найтвердіший мінерал алмаз лише після огранення стає діамантом, тож і талант, вишліфований великою працею, стане реалізованим, матеріалізованим Божим даром.

Петербурзький період художника варто завершити кількома словами його колег-сучасників: «Нарбут найбільш, прямо необ'ятних розмірів талант... Я вважаю його самим видаючимся, самим найбільшим из русских графиков» (І. Білібін), «Огромная честность и совершенство его искусства» (М. Добужинський). Відомий критик А. Сидоров оцінював Нарбута як «...одного из лучших иллюстраторов, которых вообще знает искусство книги».

Ось таким визнаним і знаменитим Нарбут переїздить воєсени 1917 р. до Києва. Знаходить помешкання у Георгіївському провулку, 11, поблизу улюбленої барокової Брами Заборовського. У видатного маєстро графіки є лише два з половиною роки, щоб зробити все, що йому належало. Звиклий постійно і багато працювати, Нарбут повністю занурюється у київське життя. У грудні 1917 р. має змогу реалізувати свою давню мрію — приєднавшись до групи українських художників, бере найактивнішу участь в

Аркуш «Б» для «Української абетки» (1917)

Аркуш «В» для «Української абетки» (1919)

Ілюстрація до вірша В. Нарбута «Передпасхальне» (1919)

організації Української академії мистецтв, обирається професором, керівником майстерні графіки. Вже у лютому 1918 р. обіймає посаду ректора. Згодом домагається нового приміщення, облаштовує майстерні факультету графіки друкарськими верстатами.

Глибоке розуміння засадничих принципів розвитку нового українського мистецтва, його національної школи, невичерпна енергія і непересічний Нарбутівський організаційний хист заклали ідейно-творчі підвалини навчального закладу, які ще і донині слугують прикладом для тих, хто хоче скористатися досвідом справжнього Ректора академії. Педагогічні основи в його майстерні спиралися на досвід власного шляху — ретельне вивчення високих зразків, індивідуальне пізнання секретів майстерності з пошуками свого напрямку.

Спершу, ще не маючи видавничих замовлень, придумує роботу для себе сам. У результаті з'являється на світ новий шедевр графіки і шрифту у двох томах АКТА NARBUTORUM — своєрідний уклад родинних «архівних» документів. Наче граючись, а завше це робив талановито і результативно, він у цій роботі закладає нові характерні ознаки знаменитого тепер нарбутівського українського стилю. У великій кількості шрифтових композицій народжуються риси нової естетики. Це неодмінно знадобиться для наступних проєктів. У квітні 1918 р. виходить друком перше число журналу «Наше минуле» з оформленням Нарбута. У двоєдиній праці зустрілися ідейно-тематичне спрямування редакції та геній, що давно очікував на такий благодатний простір для нових задумів. Бурхливо динамічні хмари, у яких наче гуляє вітер козацьких степів, згуртованість спудейської братії і достойна велич барокового храму знаходять композиційний захист-рівновагу у шляхетній постаті козака з мушкетом на плечі. Найдовший і рішуче стрімкий лінійний рух грізної зброї — єдиний агресивний у композиції. Стиль графіки із пружними дугами абрисів форм, узагальнених до межевої лаконічності, елегантне, як гравірування на міді, штрихування і його, Нарбутівська, графема шрифтових знаків досягають вершинної чистоти.

Маючи безліч різних обов'язків, серйозні проблеми зі здоров'ям, встигає зробити ще багато знакових проєктів, що стали безсумнівною класикою. До прикладу — часопис «Мистецтво». Варто лише порівняти його попереднє, до-нарбутівське оформлення, щоб зрозуміти справжню, наче чарівну, велич таланту майстра. З глибоко провінційного, безликого видання Нарбут, враховуючи вкрай обмежені можливості тодішньої поліграфії та паперу, створює видавничий шедевр високого стилю і художнього смаку. Обкладинки, титульні аркуші з бездоганними шрифтовими композиціями, горизонтально видовжені заставки до розділів з алегоричними образами — все пронизане великою снагою генія.

Починає працювати з видавництвом «Друкар» і зокрема створює як зразок одну ілюстрацію до планованого розкішного, з повномасштабним оформленням, видання «Енеїди» І. Котляревського. Цей шедевр Нарбута, мабуть, один з найбільш відомих, але найістотніше — це знову несподівана і загадкова пластична мова, якою автор звертався до нас звертатися.

Виняткове духовне піднесення і творча енергія київського періоду перетворювали роботу, за яку брався майстер, на дивний об'єкт мистецтва досконалості і справжності. За спогадами С. Таранушенка, Нарбут безкорисливо зробив багато проєктів дитячих іграшок і «роздавав всім, хто брався їх робити...». Ще в грудні 1917 р. виграв оголошений Центральною Радою конкурс на проєктування українських грошових знаків. Загалом створив проєкти 13 банкнот за різних урядів України. Це його таланту зобов'язані образи карбованця і гривні різних номіналів, розмінні марки — шаги, білети Державної скарбниці, інші державні папери. Геній Нарбута дав грошовому знакові — утилітарному атрибуту економічних стосунків — нового, глибшого виміру. Він стає частиною, носієм давньої національної культури, її атомом, шедевром графіки.

А ще встигає спроєктувати поштові марки, військові строї для української армії, графіку для паковань, знаки, етикетки, листівки, гральні карти...

Обкладинка журналу «Зори» (1919)

Заставка для журналу «Мистецтво» (1919)

Обкладинка журналу «Мистецтво» (1920)

Фронтиспис до книги «Крылов. Басни» (1912)

Ілюстрація до поеми І. Котляревського «Енеїда» (1919)

Закоханий у геральдику, авторитетний її знавець, Нарбут створює найголовніші символи національної держави — Державний герб (із зображенням козака з мушкетом на плечі у восьмикутному полі, обрамленому бароковим орнаментом і тризубом у верхній частині), Державну печатку.

Не можна не згадати про ще один штрих Нарбутової вдачі — веселу, з гумором, схильність до перевтілень, театралізації подій, маскарадності, містифікацій. Працюючи над ілюстраціями до байок Крилова, змінює свій зовнішній вигляд — одягається за модою початку XIX ст., з відповідною зачіскою. Ще у Петербурзі з'являється на вечірках у пошитому за власними ескізами козацькому жупані старосвітського крою, а пізніше, у період війни, ходить у френчі та галіфе. У Києві його можна було побачити у синьому жупані зі старовинної тканини і жовтих чоботах, при антикварній шаблі. А чого вартує інспірована фантазією Нарбутової неймовірна містифікація з образом якогось пана Лупи Грабуздова! Уява художника створює подібний до правди, бо підтверджений «документами»,

славний родовід героя, його зовнішній вигляд, життєві події і навіть відхід у інший світ з некрологом у газеті. У цій тривалій «грі», з підключенням до «правдивої» історії друзів Нарбутової, теж не обділених гумором, з'являється образ чванливого і жалюгідного, з новоспечених «шляхетних», що так і проситься у драматургію чи кіно.

Вже важко хворий, проте переповнений планами, художник працює в ліжку, на пристосованому для роботи планшеті. Однак відведені долею два з половиною роки із тридцяти чотирьох завершуються...

Переоцінити присутність Нарбутової в українському просторі неможливо. Отже, хто він був, навіщо з'явився на цей світ? Як приклад сповна реалізованого таланту і здатності навчити себе? Як необхідність збереження духу роду за будь-яких умов? Як повчальний урок для митців знаходити власний шлях у творчості? Як можливість багато зробити за короткий час?.. Так. І ще багато можливих відповідей про сенс життя дає приклад світлого генія національного відродження, найбільшого романтика доби великих сподівань. *Ж*